

EESTI VANEMA KIRJAKEELE VA(T)-KONSTRUKTSIOONID¹

PILLE PENJAM

Annotatsioon. Tänapäeva eesti keeles öeldisverbi laiendaval *vat*-vormil on nii infinitiivile kui ka partitsiibile omaseid jooni ning vormi tüpoloogiline kuulusus ei ole üheselt selge. Artikkel analüüsib *vat*-infinitiivi kujunemisloo mõningaid aspekte XVII–XIX sajandi kirjakeeles. Uurimiseks valitud tekstid peegeldavad nii *vat*-vormi süntaktilise kasutamise võimaluste muutumist aja jooksul kui ka selle häälikulise kujunemise lugu: lõunaeesti tekstides on vorm algusest peale esinenud *vat*-tunnuselisena, ent põhjaeesti tekstides on eri aegadel domineerinud *va*- ja *vad*-tunnusega vorm.

Võtmesõnad: morfosüntaks, kirjakeele ajalugu, infinitiivid, partitsiibid, eesti keel

1. Sissejuhatus

Viimastel aastakümnetel on eesti keele infinitiivivorme puudutavates uurimustes täiendatud traditsioonilist eesti infinitiivide loendit sageli *vat*-infinitiiviga – vormiga, mida varasem grammatikakirjeldus oli tõlgendanud valdavalt kui *v*-partitsiibi osastava käände vormi (milleks seda vähemalt ajaloolisest perspektiivist kahtlemata pidada tulebki). Uuenduse lähtekohaks on olnud Mati Erelti eesti keele sekundaartarindite käsitlus (Erelt 1987: 30–33), mille seisukohad on hiljem üle võetud eesti keele teaduslikku grammatikasse (EKG I: 64–65; EKG II: 248–250).

vat-infinitiivil on neli aja-tegumoe vormi: personaali olevikuvorm (nt *lugema* : *lugevat*), impersonaali olevikuvorm (*loetavat*), personaali minevikuvorm liit- ja lihtvormina (*olevat lugenud* / *lugenuvat*) ning impersonaali minevikuvorm (*olevat loetud*) (EKG I: 64–65). *vat*-infinitiiv esineb eeskätt taju, mõtlemist või uskumist väljendavaid transitiihverbe

¹ Artikli valmimist on toetanud ETFi grant 8595 „Komplekslause eesti keeles”. Tänan emeriitprofessor Mati Ereltit toetuse ning sisukate kommentaaride eest artikli valmimisel.

laiendava infinitiivitarindi koosseisus, nt *Nägin teda tulevat, Ta leidis uue mõtte teravmeelse olevat*, samuti ahelverbi koosseisus koos intransitiivverbidega *näima, tunduma ja paistma* ning vormidega *näikse, kuulukse*, nt *See asi ei tundu õige olevat, Isa näikse peagi koju jõudvat*. Seejuures on *vat*-infinitiivi tarind analoogne *et*-objektlauselausega (vrd *Nägin teda tulevat; Nägin, et ta tuleb*), kusjuures *vat*-tarindi mõisteline subjekt vormistatakse põhilauses objektina² ning *vat*-tarind ise saab sõltuvusmääruse või sihitise tõlgenduse. Ka *vat*-ahelverbiga lauseid on võimalik käsitada põimlausest lähtuvana (vrd *Ta paistis rõõmus olevat; Paistis, et ta on rõõmus*), ent lähtekõrvallause subjekt ei võta siin *vat*-infinitiiviga lauses mitte objekti rolli, vaid esineb ka põhilauses grammatilise subjektina. (EKG II: 19, 248–250)

Nagu öeldud, erineb *vat*-konstruktsioonide niisugune tõlgendus varasematest käsitlustest. Päris esimestes, XVII sajandist pärinevates eesti keele grammatikates on küll mainitud *v(a)*-tunnuselist aktiivi preesensi partitsiipi, ent selle kasutuse kohta pole näiteid toodud (Stahl 2000 (1637): 14, 18, 22; Gutsclaff 1998 (1648): 168). Heinrich Gösekeni grammatika vormimoodustuse osast näikse *v(a)*-vorm üldse välja jäänud olevat, ent süntaksipeatükis on ilma lähemate selgitusteta toodud mõned näited *va(d)*-vormi kasutuse kohta komplemendina (Göseken 2010 (1660): 237). Seesuguste konstruktsioonide näiteid on toonud ka Johann Hornung (1977 (1693): 72–73), märkides, et *va(d)*-vorm laiendab taju-, tunde-, kõnelemis- ja osutamisverbe (ld *verba significandi*), kusjuures olevikuvormide (*ollewa, ollewad*) näited asuvad Hornungil partitsiipide jaotises, ent minevikuvormi (*ollewa olnud*) näited on ta paigutanud infinitiivi perfekti ja pluskvamperfekti juurde. Ka kõik järgmised vanema põlve grammatikud on pidanud vajalikuks öeldist laiendava *va(d)*-vormi kohta näiteid tuua ning vastavaid konstruktsioone lühemalt või pikemalt käsitleda. Vormi on järjekindlalt interpreteeritud partitsiibina (Helle 2006 (1732): B73a; Hupel 1818: 96; Ahrens 2003 (1853): 411–415; Wiedemann 2011 (1875): 502–503), ehkki mainitud on ka selle paralleelsust infinitiividega (Hupel 1818: 96; Ahrens 2003 (1853): 411; Wiedemann 2011 (1875): 503).

Ometi ei ole käsitlus, mille järgi *vat*-vormi tõlgendatakse iseseisva infinitiivivormina, sündinud tühjale kohale: viiteid sellele, et *vat*-vormi on soovitud *v*-partitsiibi paradigmat selgemalt eristada, võib leida mitmest

² Objektikäände valik on *vat*-tarindiga lausetes pisut teistsugune kui muudel juhtudel (Erelt 1984: 271; Uuspõld 1985: 151–158; EKG II: 249).

XX sajandi teise poole süntaksikirjeldusest. Nii on Huno Rätsep *vat*-vormi juba 1970. aastal infinitiiviks pidanud (Rätsep 1970: 129), ehkki hiljem on ta nii radikaalsest käsitlusest loobunud (Rätsep 1978: 42). Samuti on ulatuslikemas EKG-eelses deskriptiivses süntaksiülevaates mitmel pool (Mihkla jt 1974: 438, 451) käsitletud *v*-partitsiibist eraldi *vat*-vormi, seejuures ei ole tekstist selgesti aru saada, kas autorid on seda vormi pidanud tegevusnimede või kesksõnade hulka kuuluvaks.

Siiski ei ole küsimus lõplikult lahendatud ning *vat*-vormi on hiljemgi enesestmõistetavalt partitsiibina käsitletud, muu hulgas on seda teinud ka infinitiivitõlgenduse autor Mati Erelt ise (Erelt 2003: 118–120; Ross 2010). Partitsiipset tõlgendust toetab *vat*-vormi ajalugu ning seesuguse interpretatsiooni pikaegne traditsioon läänemeresoome keeli käsitlevas rahvusvahelises ja kohaliku levikuga lingvistikakirjanduses. Ometi on ka soome grammatikakäsitlustes, sealhulgas uues soome keele teaduslikus grammatikas, peetud otstarbekaks eristada analoogset komplemendina toimivat partitsiibilähtest *vAn-* (ning *neen-* ja *tUn-*) vormi muudest partitsiipidest ning nimetatud seda referatiivivormiks ja kogu konstruktsiooni referatiivikonstruktsiooniks (ISK: 531–534).³ Siiski on sünkroonset vaatepunktist lähtudes võimalik näha ka eesti *vat*-vormi infinitiivina tõlgendamise eeliseid.

Siinse artikli eesmärk on täpsustada öeldisverbi laiendava *va-*, *vad-* ja *vat*-konstruktsiooni vormilist ja sisulist arengut XVII–XIX sajandi kirja-keeles, ühtlasi tuleb arutusele ka *vat*-vormi infinitiivina tõlgendamise võimalikkus ning vajalikkus eesti keele eri arengujärgkude grammatika käsitlemisel.

Kuna ajalooliselt on artiklis käsitlusele tulevate konstruktsioonidega seotud eesti keele kaudse kõneviisi kujunemine, oli uurimuse planeerimisel esialgu üks eesmärk ka kvotatiivi arenguloo täpsustamine, ent mõnevõrra üllatuslikult osutus, et vanema kirjakeele allikatest puuduvad

³ Soome ja eesti konstruktsioonide ühesugust tõlgendamist ei saa siiski pidada enesestmõistetavaks, kuna komplementset *v*-partitsiibi-lähtest vormi sisaldavad tarindid ei ole neis keeltes päris analoogsed: erinevalt eesti konstruktsioonist on partitsiip soome konstruktsioonides genitiivis, sellele võib lisanduda possessiivsuffix; infiniittarindi mõisteline subjekt ei käitu põhilause grammatilise objektina nagu eesti keeles, vaid vormistatakse genitiivis; samuti on niisugustes konstruktsioonides esinevate partitsiibivormide hulk soome keeles tunduvalt suurem kui eesti keeles, hõlmates muu hulgas ka mineviku partitsiipe (vt nt Hakulinen, Leino 1987).

kaudse kõneviisi näited peaaegu täiesti ning vähemasti praeguseks Tartu Ülikooli eesti vana kirjakeele korpusesse sisestatud materjali põhjal pole niisugune analüüs võimalik.

2. Infinitiivi mõistest ja tänapäeva eesti keele *vat*-vormist selle taustal

Finiitsuse ja infiniitsuse eristus keeleteaduses pärineb klassikalise kreeka ja ladina keele verbimorfoloogia kirjeldamise traditsioonist. Selle traditsiooni järgi jaotuvad verbivormid finiiitseteks ja infiniitseteks: finiiitset verbivormid on piiratud (ingl *limited*), näiteks isiku, arvu ja ajaga; infiniitsetel vormidel, nagu infinitiividel ja partitsiipidel, niisuguseid piiravaid tunnusoone ei ole (Bisang 2001: 1400).

Infinitiivide analüüs üldkeeleteaduslikus kirjanduses on olnud mõnevõrra põgusam paljude teiste grammatiliste kategooriate käsitlesest, mida näitab seegi, et iseseisva märksõna staatuse on termin *infinitiiv* saanud vaid üksikutes lingvistikaentsüklopeedias ja -leksikonides. Vähestes teatmeteostes toodud definitsioonid sedastavad, et tegemist on infiniitset verbivormiga, iseloomulike tunnustena mainitakse infinitiivivormi alustumist teisele verbile (Matthews 2007: 193) ja selle tüüpilist esinemist morfoloogiliselt markeerimata kujul (Crystal 1997: 195). Näited tuuakse inglise keele kohta, vastandades tühja ehk nullinfinitiivi (*he saw her go, I made him do it*) ja *to*-infinitiivi (*he wants to go, I forced him to do it*) (Matthews 2007: 193; Crystal 1997: 195). Pikemad käsitleused on enamasti praktilis-metoodilise suunitlusega (vt nt Buscha, Zoch 1988).

Uuemates tüpoloogilistes käsitleustes on infinitiive põgusalt vaadeldud näiteks juhul, kui on olnud vajadus defineerida konverbe ja eristada neid teistest infiniitvormidest. Konverbi määratletakse lingvistilises tüpoloogias üldjuhul kui infiniitset verbivormi, mis toimib lauses adverbiaalina (Haspelmath 1999: 110; Tikkanen 2001: 1112; V. Nedyalkov, I. Nedyalkov 1987: 75). Eri keelte kirjeldamisel on selle mõiste väljendamiseks kasutatud mitmesuguseid termineid: konverbe on nimetatud adverbiaalpartitsiipideks, gerundideks või gerundiivideks, samuti konjunktiivpartitsiipideks või absoluutiivideks. Termin *konverb* on keeletüpoloogias kasutusel alates 1990. aastatest, olles üle võetud Altai keelte kirjeldusest (Haspelmath 1999: 111). Eesti keele käsitleustes on prototüüpset konverbi harilikult nimetatud gerundiiviks või lihtsalt *des*-vormiks (nt *lamades lugemine*

on silmadele kahjulik (EKG I: 69)). Konverbide kirjeldamisel vastandatakse neid sageli teistele infiniitsetele verbivormidele: partitsiipidele, verbaalnoomenitele ja infiniitidele, ning täpsustatakse ühtlasi viimaste definitsioone. Infinitiive iseloomustatakse sellistes käsitlustes enamasti kui verbi infiniitvorme, mis toimivad lauses tüüpiliselt komplemendi või otstarbemäärusena (Haspelmath 1999: 111).

Komplementatsiooni aspektist on infiniitivitarindeid teiste komplementide hulgas käsitlenud Michael Noonan (2007), kes defineerib infiniitivi verbilaadse üksusena, millel puudub tema mõistelise subjektiga süntaktiline seos, st mõisteline subjekt ei saa infiniitivi ühildada nagu grammatiline subjekt finiiitverbi korral ega olla ka tema genitiivseks täiendiks nagu nominalisatsiooni mõisteline subjekt. Mõisteline subjekt allub harilikult samasuskustutusele, on tõstetud põhilause argumendiks või integreeritud kaassõnauhendisse (Noonan 2007: 67). Erinevalt infiniitivetest komplementidest on Noonani järgi partitsiipkomplementid (mida ta sõnaselgelt ei defineeri, kuid liigitab adjektiiv- ja adverbiaalpartitsiipkomplementideks) tüpoloogiliselt haruldased, esinedes üksnes vahetut taju väljendavate verbide argumendina, harvadel erandjuhtudel ka refereeringu- või modaalpredikaadi argumendina. Seejuures peab adjektiivpartitsiipkomplement Noonani järgi põhilause grammatiliseks objektiks tõstetud mõistelise subjektiga ühilduma, analoogse muutumatu komplemendi klassifitseerib Noonan adverbiaalpartitsiipkomplementina (Noonan 2007: 72–74).

Ehkki infiniitivil puuduvad tihti modaalsus-, aja-, aspekti-, isiku-, arvu- ja klassivastandused (Herlin jt 2005: 28), leidub paljudes keeltes ka infiniitive, millel mõni neist eksisteerib, näiteks aja-aspekti- või tegumoevastandus. Seejuures on infiniitivi grammatilised kategooriad järjestatud hierarhiliselt: kui eksisteerib oleviku ja mineviku vastandus, on infiniitivil üldjuhul olemas ka aspektivastandus, aspektivastanduse olemasolu korral aga tegumoe-, transitiivsus- ja kausatiivsusmarkerite jm vastandused eeldusel, et vastavad kategooriad on kõnealuse keele finiiitisel öeldisverbil morfoloogiliselt markeeritud (Noonan 2007: 67–68). Mõistagi ei saa infiniitiv ühilduda subjektiga, samuti pole infiniitidele omane kõneviisivastanduse olemasolu (Horie 2001: 980; Noonan 2007: 67).

Infiniitive ja nende grammatiseerumist keeletüpoloogilisel taustal on põhjalikumalt analüüsinud Martin Haspelmath, kes on näidanud, et väide infiniitivvormide morfoloogilise markeerimatuse kohta on ekslik ning

ajalooliselt on infinitiivvormid eri keeltes kujunenud enamasti otstarbe-määrustest (Haspelmath 1989). Infinitiivide grammatiseerumine toimub Haspelmathi järgi (1989: 298) järgmise skeemi kohaselt.

benefaktiiv		irreaalne	irreaalne	reaalne		reaalne
allatiiv	>	otstarve	>	potent-	>	mitte-
kausaalsus		direk-	tiivsus	siaal		faktiiv

Semantilise üldistumise käigus areneb vormi esialgsest konkreetsest tähendusest (allatiiv, benefaktiiv või kausaalsus) otstarbetähendus ning sealt edasi muud komplementidele omased tähendused. Irreaalseks-direktiivseks peab Haspelmath infinitiivseid komplemente mõjutamisverbide ('käskima', 'paluma', 'põhjustama') ja soovimisverbide ('soovima', 'tahtma', 'eelistama') juures, irreaalseks-potentsiaalseks modaalpredikaatide ('võimalik olema', 'võimeline olema', 'vajalik olema', 'tarvis olema') komplemente, reaalseks-mittefaktiivseks mõtlemis- ja kõnelemisverbide ('mõtleva', 'uskuma', 'näima', 'ütleva', 'väitma') komplemente ning reaalseks-faktiivseks tunnetusverbide ('teadma', 'leidma', 'avastama') ja hinnangupredikaatide komplemente. (Haspelmath 1989: 297–298)

Haspelmathi käsitlust on hiljem kommenteerinud ja täpsustanud Jussi Ylikoski, kes toetub muu hulgas soome-ugri keelte andmetele. Ylikoski täpsustab infinitiivide tüpoloogilist definitsiooni järgmiselt: infinitiivid on infiniitsed verbivormid, mida kasutatakse erisugustes argumentfunktsioonides, sh seotud adverbiaalina (Ylikoski 2003: 197). Niisiis on infinitiivi määratlus Ylikoskil mõnevõrra laiem kui näiteks Haspelmathil (1999: 111) ning lubab infinitiiviks pidada mitmesuguseid infiniitseid verbivorme, millele esitatav ainus lisatingimus on nendega seotud tarindite obligatoorsus lauses.

Konverbidest eristab infinitiive Ylikoski käsitluses see, et konverbid esinevad lauses vaba adverbiaalse laiendina. Mõistagi on süntaktiline vabadus suhteline mõiste, mistõttu piir infinitiivide ja konverbide vahel võib olla hajus (Ylikoski 2003: 206).

Ylikoski (2003: 207) osutab, et maailma keeltes kasutatakse infinitiive primaarselt mõjutamis-, soovimis- ja modaalverbide komplemendina ning infinitiivide mittedirektsionaalsed otstarbetähendused, mida on esile tõstnud Haspelmath (1989: 298; 1999: 111), on võrdlemisi marginaalsed. Lisaks rõhutab Ylikoski, et modaaltähenduse, kui see olemas on, annab

infiniitkonstruktsioonile finiidne põhiverb. See seletab asjaolu, et paljudes keeltes eksisteerib vaid üks infinitiivvorm ning isegi mitme infinitiivivormi olemasolu korral vahelduvad need omavahel sageli vabalt, ilma tähenduseristusega (Ylikoski 2003: 210–212).

Eelneva valguses võib öelda, et sünkroonses plaanis vastab tänapäeva eesti keele *vat*-vorm suhteliselt hästi infinitiivi määratlemiseks esitatud süntaktilis-tüpoloogilistele definitsioonidele. Tegu on verbi infiniitvormiga, millega seotud tarind esineb põhilause suhtes komplemendi funktsioonis. *vat*-vormi mõisteline subjekt ei ole vormiga süntaktilises seoses, vaid tõstetakse transitiiivse öeldisega põhilauses objektiks, intransitiivset modaalverbi laiendades allub ta aga samasuskustutusele. Samuti on *vat*-vorm lauses ilmsesti seotud, mitte vaba laiend. Niisiis ei ole üheski eespool kirjeldatud definitsioonis midagi seesugust, mis satuks *vat*-vormi infinitiivina määratlemisega vastuollu. Infinitiivitõlgendusega sobib ka vormi muutumine tegumoes ja ajas.

Teisalt on ilmne, et hoolimata kooskõlast definitsioonidega, ei saa *vat*-infinitiivi isegi puhtsünkroonses plaanis pidada prototüüpseks infinitiiviks – vormi ebatüüpiline ajalugu on jätnud oma jälje selle semantikale ja kasutuskontekstidele ning *vat*-vorm ei esine tavalise infinitiivi kombel mõjutamis- ega soovimisverbide komplemendina ja ka modaalverbid *näima*, *paistma*, *tunduma*, mida *vat*-vorm laiendada võib, ei ole õigupoolest modaalverbina kuigi prototüüpsed. Muidugi ei paigutu *vat*-vorm tavapärasel moel Haspelmathi infinitiivide grammatiseerumise skaalale, kuna ahela algusse kuuluvaid funktsioone sellel vormil pole ega ole kunagi olnud; *vat*-vormi abil moodustatavad infinitiivitarindid võivad olla üksnes reaalsed-mittefaktiivsed (mõtlemis- ja kõnelemisverbe laiendavad) või reaalsed-faktiivsed (tunnetusverbe ja hinnangupredikaate laiendavad) komplemendid.

Prototüüpne partitsiip on adjektiivilaadse morfosüntaksiga verbivorm, millel on eeskätt atributiivne funktsioon (Matthews 2007: 282; Ylikoski 2003: 228–229). Ka *vat*-tarindite tõlgendamine partitsiipkomplementidena poleks probleemivaba, sest *vat*-tarind ei toimi atribuudina, vaid on verbilaiend ning kasutusel märksa ulatuslikumalt kui erandlikult verbi laiendavad partitsiipkomplemendid harilikult, esinedes peale vahetut taju väljendavate verbide veel koos mitmesuguste mõtlemis-, uskumis-, avastamis- jm predikaatidega. *vat*-tarindid ei ühildu oma mõistelise subjektiga – sellest kriteeriumist lähtudes võiks kaaluda *vat*-tarindite

analüüsimist hoopis konverbkomplementidena, ent niisuguse tõlgenduse vastu räägib asjaolu, et prototüüpne konverbikonstruktsioon peaks lauses käituma pigem vaba adverbiaalina kui predikaadi seotud laiendina.

Kokkuvõttes on põhjust nõustuda, et sünkroonses plaanis on tänapäeva eesti kirjakeele *vat*-vormi võimalik süntaktilis-tüpoloogiliselt veenvaimal moel määratleda infinitiivina. Siiski tuleb arvestada, et tüüpilise infinitiivi-vormiga võrreldes on sellel hulk erijooni.

3. *va(t)*-konstruktsioonid eesti vanemas kirjakeeles

3.1. Analüüsimaterjal

Järgneva käsitluse aluseks on Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi vana kirjakeele korpuses⁴ leiduvad tekstid, millele on materjali hõlmavuse huvides lisatud lõunaeestikeelne „Wastne Testament” 1686. aastast. Kõigist tekstidest on otsitud välja *v*-tunnusega infinitiivi või sellelaadse partitsiibi (edaspidi: *vat*-vormi) kasutused.

Vana kirjakeele korpuse märgendatud osast (XVI sajandi tekstid, Georg Mülleri, Joachim Rossihniuse ja osalt Heinrich Stahli trükised ning Turu käsikiri) on võimalike märgenduslahknevuste tõttu otsitud kõigi asjakohaste vormide leidmiseks järgmisi vorme: *vat*-infinitiiv, *v*-partitsiip, partitsiip ainsuse omastavas ja osastavas käändes, *v*-lõpulise lemmaga adjektiivid. Ülejäänud tekstidest, mida oli analüüsitavas materjalis suurem osa, on *vat*-vorme otsitud sõne lõpu järgi ning saadud otsitulemuste hulgast on tegelikud *vat*-vormid leitud käsitsi. Otsitavate lõppudena tulid arvesse nii peamised lõpuvariandid *-wa*, *-wad*, *-wat* kui ka lõunaeestiline vokaalharmoniat arvestav *-wät* (nii lõppevaid vorme ei ole edasises analüüsis *wat*-kujulistest vormidest eristatud). Eksimuste vältimiseks on otsitud ka vorme, mis lõppesid muude teoreetiliselt võimalike tähekombinatsioonidega, nagu *-wä*, *-wäd*, *-w*, *-wadt*, *-wath*, *-we*, *-wet*, ent niisuguste lõppudega *vat*-vorme tegelikult tekstides ei esinenud.

Oluline on märkida, et vanemas kirjakeeles esineb sageli tänapäevase *vat*-vormi funktsioonis hoopis *ma*-, harvem *da*-infinitiiv (vt ka Penjam 2008: 277–278; Ross 2010: 284–285).

⁴ Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi vana kirjakeele korpus; <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/>.

- (1) <<1606-Myller31_6.54>>⁵ nÿ sagkedasti kuÿ .. se Peiwlicko na=eme maha **menema**/ ninck **ette tullewa**/
- (2) <<1649-Stahl_LLII_c_601.49>> Ke nÿhdt ninda Kirckul keip/ .. ussup tössi **olla**/ mea Jummalä Sanna tem~a ette kandtaxe

Rahvakeeles on *ma*-infinitiivi tarvitused sealjuures domineerinud Põhja-Eesti idapoolsetel aladel, *vat*-vormi kasutus aga Lõuna- ja Lääne-Eestis (Ross 2010: 276–279). Niisugused *vat*-vormiga sisuliselt paralleelsed *ma*-infinitiivi tarvitused on siinses artiklis siiski vaatluse alt välja jäänud.

Järgnevas analüüsiosas on materjal ülevaatlikuma käsitluse mõttes jaotatud tinglikult nelja ajaperioodi vahel: I periood jääb ajavahemikku 1600⁶–1680, II periood 1681–1730, III periood 1731–1800 ning IV periood 1801–1865. Perioodide piirid on püütud määrata kümnendi täpsusega, nii et sarnase ajaloo- ja keeletaustaga tekstid kuuluksid võimalust mööda omavahel kokku: sisuliselt hõlmab I periood XVII sajandi esimest poolt toonaste korrapäratuse kirjaviisi ja ülimalt saksamõjuliste tekstidega, II periood kirikukeele reformimise aega „Wastest Testamendist” „Uue Testamendini” ning III periood XVIII sajandi piiblikeele domineerimise aega. Vahest kõige vähem selge on see, kuhu peaks tõmbama III ja IV perioodi vahelise piiri, ehkki vajadus selle üle sajandipikkuse ajajärgu keelekasutuse adekvaatseks iseloomustamiseks vähemalt kaht eri perioodi eristada on ilmne – seetõttu on III ja IV perioodi vaheline piir tinglikult paigutatud XVIII ja XIX sajandi vahetusele. Mõistagi on kõigil perioodidel eraldi vaadeldud ka põhja- ja lõunaestis tekstid.

3.2. Vana kirjakeele *vat*-vormide struktuur

Uuritavas materjalis esines *vat*-vorm kokku 1497 korral, kusjuures vormil on (lõunaestisest vokaalharmoniaat arvestamata) vanades tekstides kolm võimalikku tunnust: *-wa*, *-wad* ning *-wat*. Info *vat*-vormi eri kujude esinemuse kohta korpusetextides on esitatud tabelis 1.

⁵ Siin ja edaspidi eelneb näitelausetele korpuseviide, mis sisaldab ühtlasi osutust näite autori isikule ning allika ilmumis- (käsikirja puhul koostamis-) aastale. „Wastest Testamendi” näidetele osutamiseks on kasutatud lühendit *WT 1686*, millele järgneb lause asukohale viitav leheküljenumber.

⁶ XVI sajandi tekstides *vat*-vorme ei leidunud.

Tabel 1. *vat*-vormid vana kirjakeele tekstides⁷

Tekst/autor	Aasta	Murde-ala	<i>wa</i>	<i>wad</i>	<i>wat</i>	Kokku	Näidete osakaal
Müller	1600–1606	eP	12			12	8287
Rosshnius	1632	eL			34	34	1518
Stahl	1632–1648	eP	25		7	32	10203
Wastne Testament	1686	eL			415	415	553
Uus Testament	1715	eP	216	3		219	541
Helle	1732	eP		5		5	2362
Piibel	1739	eP	1	57		58	2746
„Viis head juttu”	1740	eP		6		6	2338
Frölich	1764	eL			16	16	1375
Hupel	1766, 1771	eP		25		25	2384
Quandt	1776	eL			19	19	1144
Lithander	1781	eP		67	1	68	2391
Willmann	1782	eP		56		56	688
Arwelius	1782	eP		11		11	2178
Hagemeister	1790	eP		6		6	335
Raudiall	1792	eL			2	2	3924
Lenz	1796	eL		1		1	12878
Luce	1807, 1812	eP	2	81		83	977
Masing, OW	1816–1820	eP		155		155	255
Holtz	1817	eP	17	37		54	717
Knüpfner	1837	eP		17		17	851
Manteuffel	1838	eP		2		2	7660
Masing, CJ	1839	eP		8		8	744
Jordan	1840	eP		4		4	8912

⁷ Lahtris „Näidete osakaal” toodud arv näitab, kui mitme eestikeelse tekstisõna kohta leidis igal autoril üks *vat*-vorm (saksakeelse paralleeltekstiga märgendamata materjali puhul on tekstisõnade üldarv jagatud kahega), ning iseloomustab seega *vat*-konstruktsioonide tarvitamise sagedust autoriti. Kui mõnelt autorilt on korpuses mitu teksti, on need tabelis koondatud ühte kirjesse, v.a Johann Schwelle puhul, kelle üks trükis on põhja- ja teine lõunaeestikeelne.

Tekst/autor	Aasta	Murde-ala	<i>wa</i>	<i>wad</i>	<i>wat</i>	Kokku	Näidete osakaal
Kreutzwald	1840–1861	eP		22		22	5112
Suve Jaan	1841	eP		36		36	1278
Schüdlöffel	1843–1844	eP		34	11	45	734
Schwelle	1844	eP		2	1	3	3685
Kersten	1847	eP		31		31	1156
Schwelle	1847	eL			12	12	930
Freundlich	1849	eP		17		17	1323
„Mai Roos”	1865	eP		23		23	479
Kokku/ keskmiselt			273	706	518	1497	2833

Tabelis ei ole toodud tekste, milles *vat*-vormi üldse ei esinenud: nii puuduvad siit XVI sajandi tekstid, XVII sajandist „Agenda Parva”, Turu käsikiri ning kõik Christoph Blume trükised. Peale nende ei leidunud *vat*-vormi veel XIX sajandi autoril Aleksander Umblial, aga arvestades, et temalt on korpuses kokku vaid 6530 sõnet ning vormi keskmine esinemissagedus on vaid üks näide 2833 sõne kohta, võib selle puudumine tekstist olla pelk juhus. Veel lühemad on muidugi „Agenda Parva” ning Turu käsikiri (vastavalt 3349 ja 483 tekstisõna), ent Blume on vana kirjakeele korpuses esindatud üle 70 000 sõnega ning see, et *vat*-vormi tema tekstides üldse ei leidu, väärrib seega tähelepanu.

Vormi üldist esinemissagedust jälgides ilmneb, et erinevused kasutuses on küll autoriti väga suured, ent ilmset ühemõttelist vahet eri perioodide või lõuna- ja põhjaeesti tekstide *vat*-vormi tarvitussageduses ei ole, samuti pole võimalik välja tuua tendentsi, et vormi kasutus oleks aja jooksul selgelt suurenenud või vähenenud. Vahest võib oletada *vat*-vormi suhteliselt harvemat kasutust I perioodi põhjaeesti tekstides, aga et seda ajavahemikku esindab vaid kaks autorit ning tekste, kus vormi leidub väga vähe, on pärit ka hilisematest perioodidest, pole seda vaieldamatu kindlusega siiski võimalik väita. *vat*-konstruktsiooni ilmumist juba XVII sajandi algusest pärinevatesse kirjakeelsetesse tekstidesse võib olla muu hulgas toetanud sarnaste konstruktsioonide olemasolu ladina ja kreeka keeles (Ross 2010).

Nagu tabelist ilmneb, leidub *vat*-vormi suhteliselt kõige vähem Lenzi, Stahli, Jordani, Mülleri, Manteuffeli ja Kreutzwaldi tekstides, kõige enam on seda tarvitanud aga Masing ja Hagemeister. Vormi tekstisagedus on

suur ka 1865. aastal ilmunud raamatus „Mai Roos” ning XVII–XVIII sajandi kirjakeelereformi ajal trükist ilmunud uue testamendi lõuna- ja põhjaeesti versioonis.

vat-vormi häälikuliste variantide jaotumisest parema ülevaate saamiseks on nende esinemus tabelis 2 esitatud murdepiirkondade ja aja- perioodide kaupa.

Tabel 2. *vat*-vormi häälikulised variandidid põhja- ja lõunaeesti tekstides eri perioodidel

Murre	Periood	<i>wa</i>	<i>wad</i>	<i>wat</i>	Kokku
eP	I (1600–1680)	37		7	44
	II (1681–1730)	216	3		219
	III (1731–1800)	1	233	1	235
	IV (1801–1865)	19	469	12	500
eL	I (1600–1680)			34	34
	II (1681–1730)			415	415
	III (1731–1800)		1	37	38
	IV (1801–1865)			12	12

Siit nähtub selgelt, et põhja- ja lõunaeesti vormi jaotus on kirjakeeles olnud algusest peale võrdlemisi selge ning eriti ühtsed on siin lõunaeesti tekstid, kus *wat*-vorm on kõigil perioodidel olnud sisuliselt ainukasutatav. Üksikuks erandiks on siin Lenzi „Aija-Kalendris” esinev *wad*-tunnuseline vorm (3), mis on sellel autoril üldse ainuke *vat*-vormi tarvitus ning seega tema idiolektis igas mõttes erandlik.

- (3) <<1796-Lenz_37.309>> Panne neid norid Talwe-Lewkoijid, mes wüllitu näütwa **ollewad**, Pottide sisse

Põhjaeesti tekstides on XVII sajandil olnud tarvitusel eeskätt omastavakujuline *wa*-vorm – ehkki Stahlil on seitse näidet ka *wat*-lõpulise vormi kohta, ilmneb lähemal vaatlusel, et *-t* markerib tal vaid tarindi mõistelise subjekti mitmuse (sama on varem täheldanud ka Habicht 2001: 188; Ross 2010: 284–285), ühildades vormi seega arvuse ning suunates selle tõlgendust Stahli tekstides pidama pigem partitsiipsele järeltäiendile kui infinitiivile sobivaks.

- (4) <<1641-Stahl_LLI_b_59.238>> teije sahte löidma se lapse .. öhe söime siddes **lessiwa**

- (5) <<1638-Stahl_HHIII_e_215.105>> Ninck temma tulli omma Jüngride jure/ ninck löidis **nemmat magkawat**

Ka siin on võimalik kreeka ja ladina keele eeskujude mõju, kuna neis keeltes ühildub partitsiip analoogsetes konstruktsioonides oma mõistelise subjektiga käändes, arvus ja soos (Ross 2010: 280).

Samal ajaperioodil tegutsenud Mülleril ja Rossihniusel niisugust eristust ei ole, vaid nad kasutavad järjekindlalt vastavalt *wa-* ja *wat-*vormi olenemata põhisõna arvust.

- (6) <<1606-Myller31_6.54>>.. nÿ sagkedasti kuÿ sina nedt Tæhet sen Taiwa all, kuÿ kz se Peiwliko ninck Kuwallo næd **paistwa**
- (7) <<1632-Rossihnius2a_73.26>> Ninck sihs sawwat nemmat neggema se inimesse Poja tullewat neine pilwede sissen

Alates 1715. aasta „Uuest Testamendist” on aga *wa-*vorm põhjääesti tekstides üsna järjekindlalt asendatud *wad-*vormiga ning see tava on ilmselt piiblikeele mõjul jäänud valdavana püsima XIX sajandini, ehkki viimasel perioodil suurendavad varieeruvust mõnevõrra taas Holtz, kes kasutab *wad-*kujulisele vormile lisaks *wa-*vormi (8), ning Schüdlöffel, kellel vormi *wad-*tunnus vaheldub *wat-*tunnusega (9).

- (8) <<1817-Holtz_21>> ka naerab ikka südda mo sees, kui neid nään **tan-siwa**, kes minnust õppetati
- (9) <<1843-Schüdlöffel_33>> Teed käies näggi ta selge taewa lautusses tähte tähhe kõrwas **sirrawat**

va-, *vad-* ja *vat-*vormi tarvituse varieeruvust ja muutumist ilmestavad ka omaaegsetes keelekäsiraamatutes toodud näited, arutelud ning seisukohad. Kui Stahl (2000 (1637): 14, 18, 21) ja Gutsclaff (1998 (1648): 168–171) on oma grammatikates esitanud üksnes isoleeritud *wa-*tunnuselise oleviku aktiivi partitsiibi vorme, leidub *vat-*vormi komplemendina tarvitamise kohta näiteid juba nii Gösekenil kui ka Hornungil. Esimene neist kasutab *wa-*tunnusega vormi (*luhlsin Sind kurja teenut ollewa*, Göseken 2010 (1660): 237), teine esitab aga mõnel pool juba paralleelvariantidena nii *wa-* kui ka *wad-*vormi (*Meil rägiti/ meie Perremees (perremeest) teil ollewa/ & ollewad*, Hornung 1977 (1893): 73). Helle mainib, et *w-*lõpuliste partitsiipide akusatiiv lõpeb *d-*ga (Helle 2006 (1732): B9a), ning väidab, et tundeliigutust, hinnangut, arvamust ja teadet väljendatavate verbidega

kasutatavat esimest partitsiipi akusatiivis, kui eelnev noomen on akusatiivis, ning see võib olla ka genitiivis, kui ka eelnev noomen on genitiivis, nt *ta mõtles ennast näo nüggedwad. Ma nään inimesse poia Jummal parremal polel seiswa & seiswad* (Helle 2006 (1732): 73, B73a). Hupel on näiteid toonud nii *wa-* kui ka *wat-*tunnusega vormide kohta, viitamata seejuures piirkondlikele erinevustele, nt *sinna näet innimessi ärrakoolwat, ma kuulsin tedda mahhakulutawa* (Hupel 1818: 96).

Esimesena on vormivaliku küsimust pikemalt selgitada võtnud Ahrens, kes ütleb, et tundmusi või nende väljendust kirjeldavate verbide järel peab oleviku aktiivi preesens olema genitiivis⁸ (*ma arvasin wee tullise ollewa*). Ta lisab, et kuigi kirikukeeles kasutatakse *wad-*vormi (Ahrens põhjendab seda suurema objektilaadsusega), olevat õige vorm ometi *wa-*tunnuseline, kuna sellist vormi tarvitavat juba Hornung ning genitiivi kasutatakse ka soome keeles, samuti olevat *wa-*vorm tarvitusel rahvakeeles, ehkki seal on see tihti asendunud hoopis *ma-*tunnuselise vormiga (Ahrens 2003 (1853): 411). Wiedemann on aga eri vormide murdetausta täpsemalt selgitanud: tema grammatika põhjal kasutatakse põhja ja kirde pool genitiivi, mujal partitiivi⁹; kirjakeeles tarvitataw ja Lääne-Eestis ka hääldatav *wad-*vorm ei saavat tema täpsustuse järgi olla mitmuse nominatiiv, vaid ikkagi ainsuse partitiiv (Wiedemann 2011 (1875): 502). Lisaks toob Wiedemann näiteid *w-*tunnuselise nimetavakujulise vormi kasutuse kohta analoogsed konstruktsioonid ja kvotatiivi funktsioonis, nt *ütlevad ta olew haige; mõni ütleb, rahwas olew rikkaks läinud; wend olew temale kirja saatnud; tema näütap üts tõe-meeleline inemine olew* (Wiedemann 2011 (1875): 503).

Peale *wad-/wat-/wa-*vahelduse võib vana kirjakeele *vat-*vormi puhul täheldada ka selle muutumist tegumoes: kõigist analüüsitud näidetest 18 (1,2%) olid impersonaali olevikuvormis, seejuures leidub impersonaali näiteid kõigil neljal vaadeldud ajaperioodil ning mõlema murdeala tekstides.

(10) <<1603-Myller12_3.24>> Eßimelt A. R. Nüith eb olle se mitte küll, eth meÿe v̄xpeines neist Laulust kuleme **iütteldawa**, ninck needtsamat oppeme

(11) <<1776-Quandt_b_83.59>> Kui ma poimo ajal näije seddä nisso agganist **ärrälahhutetawat**

⁸ Ahrens ise kasutab genitiivi kohta terminit *relatiiv*.

⁹ Wiedemann nimetab partitiivi *infinitiiviks*.

Ligikaudu samasuguse sagedusega (19 näidet, s.o 1,3% kõigist *vat*-vormidest) ning ajalise ja geograafilise jaotusega esines aga vorme, kus sama grammatilist funktsiooni andis edasi oleviku personaalivorm.

- (12) <<1776-Quandt_b_82.58>> Kui ma näije maad **arriwat**, nink semend temmä päle **külwäwät**, sis olli mul tutta, kui näes ma omma önnisteggijat

Materjalist ei puudu ka *vat*-vormi liitsed minevikuvormid: isikulise tegumoe minevikus oli 33 ja umbisikulise tegumoe minevikus 55 *vat*-vormi (vastavalt 2,2% ja 3,7% kõigist *vat*-vormiga lausetest).

- (13) <<1782-Arwelius_b_62.92>> Magnus arwas tedda peast **nöddraks mennud ollewad**

- (14) <<WT 1686: 222>> Ent eesmäztel Näddäle Pühal/ tulli Maria Maddalena warra hommogult .. Hawwa mannu/ n. näggi Kiwwe Hawwa pählt **erratösetu ollewat**

Erinevalt umbisikulise tegumoe olevikuvormidest ilmuvad nii isikulise kui ka umbisikulise tegumoe minevikuvormid mõlema murdeala tekstidesse aga alles II vaadeldaval ajaperioodil, s.o koos kummagi murdeala uue testamendi tõlkega.

3.3. *vat*-tarindit sisaldavad konstruktsioonid

Tabelis 3 on esitatud verbid, mida *vat*-tarind on vana kirjakeele tekstides eri perioodidel sagedamini laiendanud. (Kuna I perioodil on laiendatavate verbide loend lühike, on selle ajajärgu puhul toodud ära kõik materjalis esinenud põhiverbid, teiste perioodide näidetest on esitatud vaid kõige sagedasemad.)

Michael Noonan (2007: 120–144) on komplemente võtavad predikaadid jaotanud tüpoloogiliselt 14 liiki: kõneaktpredikaadid (ingl *say, tell*), propositsioonilise suhtumise predikaadid (*believe, think*), teeskluspredikaadid (ingl *pretence predicates*, nt *imagine, make believe*), kommenteerivad (*regret, be odd*), teadmist või teadmise omandamist (*know, discover*) ning kartust väljendavad predikaadid (*fear, be anxious*), soovimispredikaadid (*want, hope*), manipulatsioonipredikaadid (*force, make*), modaalpredikaadid (*be able, ought*), saavutuspredikaadid (*manage, change, try*), faasipredikaadid (*begin, finish*), vahetu taju predikaadid (*see, hear, feel*), eituspredikaadid ning konjunktiivsed predikaadid.

Tabel 3. Sagedasemad *vat*-tarindit laiendina alistavad verbid¹⁰

Murdeala, periood	Sagedasemad verbid
eP, I	<i>nägema</i> (20), <i>leidma</i> (13), <i>kuulma</i> (11)
eP, II	<i>nägema</i> (84), <i>ütleva</i> (32), <i>kuulma</i> (24), <i>arvama</i> (19), <i>leidma</i> (17)
eP, III	<i>arvama</i> (107), <i>nägema</i> (36), <i>ütleva</i> (19)
eP, IV	<i>nägema</i> (127), <i>arvama</i> (85), <i>ütleva</i> (61), <i>leidma</i> (39), <i>kuulma</i> (29)
eL, I	<i>nägema</i> (23), <i>kuulma</i> (5), <i>leidma</i> (5), <i>kaema</i> (1)
eL, II	<i>nägema</i> (157), <i>kuulma</i> (64), <i>leidma</i> (51), <i>ütleva</i> (37), <i>mõtleva</i> (36)
eL, III	<i>nägema</i> (11), <i>mõtleva</i> (8), <i>tundma</i> (5)
eL, IV	<i>arvama</i> (3), <i>kuulma</i> (2), <i>nägema</i> (2)
Kokku	<i>nägema</i> (461), <i>arvama</i> (229), <i>ütleva</i> (150), <i>kuulma</i> (139), <i>leidma</i> (129)

Eesti vana kirjakeele *vat*-vorm (tegelikult muidugi ka nüüdiskeele *vat*-infinitiiv) laiendab neist rühmadest komplemendina eeskätt kõneaktipredikaate (*ütleva*; näide 15), propositsioonilise suhtumise (*arvama*, *leidma*, *mõtleva*; 16), teadmise (*leidma*; 17) ning vahetu taju predikaate (*nägema*, *kuulma*, *kaema*; 18).

- (15) <<1739-Piibel_1Jh_267.13>> Kui meie ei ütleva ennast patto teinud **ollewad**, siis teme meie tedda wallelikkuks, ja temma sanna ei olle mitte meie sees
- (16) <<1782-Arwelius_a_44.558>> Nüüd arwas Pertel ennesal suurt õigust **ollewad**
- (17) <<1632-Rossihnius2d_187.2144>> Ninck temma tullu omma Iüngride mannu ninck loidis nemmat **maggawat**, ninck laus Petro wasto: Simon maggat sinna?
- (18) <<1632-Rossihnius2c_163.1775>> nemmat is olle mitte uscknut neid, kumbat tedda ollit nennut ütleva

Peale nende kõige prototüüpsemate *vat*-infinitiiviga koos esinevate predikaatide on tänapäeva eesti keeles mõningaid teisigi samasuguses grammatilises kontekstis tarvitatavoid öeldisverbe (*lootma*, *kartma*) ning

¹⁰ Sulgudes olev arv verbi taga näitab verbi absoluutset esinemissagedust kõnealuse perioodi ja murdeala materjalis.

ka XVIII ja XIX sajandi kirjakeeles võib muuhulgas leida *vat*-tarindit seoses muudesse rühmadesse kuuluvate predikaatidega. Näiteks laiendab *vat*-verb komplemendina mõningaid kommenteerivaid (näide 19), kartust (20) ja soovi (21) väljendavaid predikaate.

- (19) <<1817-Holtz_135>> Sest ta loi warsti kartma, et nende läbbi keik piddi üllestousma, ja nüüd ta mittokord nuttes kahhsetses, sedda tiggedat pussi mehhele **ollewa teinud**
- (20) <<1782-Willmann_c_142.352>> Ei sööb temma nüüd enam omma kõhto täis, sest temma kartis omma rahha **otsa saawad**
- (21) <<1715-UT_He_LII4a.311>> Piddage Palwet meie eest: Sest meie lodame ennesel hääd Süddametunnistust **ollewa/** ja tahhame keigide säas kauniste käia

Mõnel juhul on *vat*-vormi kasutatud ka niisuguste põhiverbide juures, millega koos see tundub nüüdiskeeles võimatu olevat.

- (22) <<1837-Knüpffer_26>> Sest juhtub kül monnikord puddeneminne ränk **ollewad**, sadik neile, mis essimest korda kannawad, ommetige lojus, kui muido rammus on, ilma abbita poegeb
- (23) <<1740-jutud_45.351>> Ep olle ka mitte: otsekui need Jsraeli-rahwas ei olnud õiged tössised Jumjala rahwas et nemmad kül kiitlesid ennast Jumjala rahwa **ollewad**, sest nemmad ei wotnud Jumjala sanna öiete kuulda
- (24) <<1782-Willmann_c_139.313>> Sai temma linnase tulnud, siis keik temma wannad söbbrad tedda römoga wasto wotsid, ja keik tootasid temma söbbrad **ollewad**

Ühel juhul esines *vat*-vorm ühenduses *leema*-verbiga.

- (25) <<1715-UT_Lk_P4a.160>> Agga kui keik Rahwas arwas/ ja mötlis ommas Süddames Johannesest/ ehk temma leneb **ollewa** Kristus?

Peale öeldisverbi komplemendina esinemise leidub *vat*-vorm vana kirja-keele tekstides ka ahelverbi koosseisus koos intransitiivsete modaalverbide ja -sõnadega: alates XVII sajandi lõpust on seda kasutatud koos verbidega *näima* (26) ja *näitama* 'näima' (27), XVIII sajandi alguses lisanduvad *näikse* (28) ja *kuulukse* (29) ning sajandi lõpul *tunnukse* (30). *Paistma*- ja *tunduma*-verb siiski XIX sajandi keskpaigani tekstidesse ei ilmu.

- (26) <<WT 1686: 389>> Taake kik/ mes näüs kurri **ollewat**

- (27) <<1715-UT_Lk_Y2b.1177>> Ja nemmad said se Allewe liggi/ kuhho nemmad läksid/ ja temma näitis otsego emale **minnewa**
- (28) <<1715-UT_Ga_Zz3b.100>> Neid näikse teid wägga **armastawa**/ agga mitte öiete/ waid nemmad tahtwad meid ärralahhutada/ et teie neid peate wägga armastama
- (29) <<1739-Piibel_1Ko_200.105>> Ülleültsa kulukse horust teie seas **ollewad**
- (30) <<1781-Lithander_b_148.1054>> Ommeti tunnukse keigeselgeminne neid **läbbi solatud ollewad**, kui se nahk lööb nago kirjjos

Peale ootuspäraste ahelverbikonstruktsioonide esines *olema*-verbi *vat*-vorm veel 21 juhul (neist 19 näite puhul Willmanni raamatus) omapärase konstruktsiooni koosseisus, laiendades tingivas kõneviisis öeldist, andmata sellele õigupoolest mingit semantilist ega grammatilist lisatähendust.

- (31) <<1715-UT_He_Lll3b.296>> Mõtlege nende päle/ ke ommad köidetud/ otsego teie issi ka nendega **olleksite köidetud ollewa**
- (32) <<1782-Willmann_c_144.375>> Olleksid sa omma noore ia sees midda-gid kokkopannud, siis **olleks** sul wanna ia sees **mitte pudo ollewad**
- (33) <<1849-Freundlich_1008>> Sest rummalussest **olleks** siin kül **paljo räkimist ollewad**; agga minna ei olle sedda ramatut mitte neile kirjutand

Kui vanas kirjakeeles ilmneb eesti nüüdiskeelele võõraid konstruktsioone, mille päritolu on uurijale teadmata, on tihti mõttekas otsida tarindile põhjendust toonaste tõlketekstide lähtekeelest, enamasti saksa keelest. Näib siiski, et KONDITSIONAAL + *olevat* -konstruktsiooni kujunemise ja kadumise loo selgitamisel ei anna see lähenemine tulemust – esiteks võinuks uute puhtakujuliste saksa tõlkelaenude ilmumist eesti kirjakeelde oodata pigem XVII, mitte XVIII sajandil ning peale selle ei ole vähemalt esmapilgul saksa keelest leida ka sobivat eeskujukonstruktsiooni.¹¹ Selget viidet konstruktsiooni päritolu kohta ei ole artikli autorile andnud ka otsing Tartu Ülikooli murdekorpusest ega vestlused eesti murdeid uurivate kolleegidega. Seega jääb selle omapärase, ent siinse artikli seisukohast marginaalse konstruktsiooni olemuse ja päritolu selgitamine mõne tulevase uurimistöõ teemaks.

¹¹ Tänan Axel Jagaud saksa keelt puudutavate nõuannete eest.

4. Kokkuvõte

Traditsioonilistes käsitlustes *v*-partitsiibi partitiivivormina ning eesti keele viimase teadusliku grammatika järgi *vat*-infinitiivina tõlgendatava vormi olemuslik tüpoloogiline kuuluvus ei ole siiani kaugeltki mitte selge. *vat*-vormil on tänapäeva keeles jooni, mis on tüüpilised infinitiividele (*vat*-tarind on lauses seotud laiend, mis käitub põhilause suhtes komplemendina ning mille mõisteline subjekt ei ole vormiga süntaktilises seoses), partitsiipidele (*vat*-tarind laiendab kõige tüüpilisemalt vahetut taju väljendavaid verbe ning on ka ajalooliselt partitsiibilähtene) ja isegi konverbidele (*vat*-tarind esineb adverbiaalina, mis ei ühildu oma mõistelise subjektiga). Kõige lähedasemaks võiks tänapäeva *vat*-vormi verbi infiniitvormide tüpoloogias pidada siiski infinitiividele, ent selle ajalooline kujunemine erineb oluliselt tüüpilise infinitiivivormi arengust ning see peegeldub ka sünkroonselt märkimisväärsete iseärasustena *vat*-infinitiivi semantikas ja kasutuskontekstides.

Käesolev artikkel analüüsis mõningaid aspekte tänapäeva kirjakeele *vat*-infinitiivi kujunemisloost. Uurimiseks valitud kirjakeele tekstid peegeldavad nii vormi häälikulise kujunemise lugu kuni XIX sajandini kui ka selle süntaktilise kasutamise võimaluste muutumist. Artiklis on osutatud, et *vat*-vormi tänapäevane kuju on algusest peale selgelt lõunaeesti taustaga ning põhjaeesti kirjakeeles on veel XIX sajandi keskpaikugi domineerinud *vad*-vorm, mis omakorda oli XVIII sajandi alguses asendanud põhjaeesti kirjakeele senise *va*-vormi. Kindlasti vääriks edasist uurimist, kuidas jätkus *vat*-infinitiivi häälikuline areng XIX sajandi lõpus ja XX sajandil ning millal ja kuidas üldistus lõplikult selle nüüdiskeelne *vat*-kuju. Väärib märkimist, et XVII sajandi algupoole põhjaeesti trükitekstides võib näha *v*-tunnusega vormi arvuühildumist, mis osutab, et vähemasti tolle ajajärgu kirjakeelt käsitledes pole veel võimalik *vat*-vormi tüpoloogiliselt põhjendatult infinitiivivormiks pidada ning arengut partitsiibile omaste joonte juurest suurema infinitiivilaadsuseni on osalt ka kirjakeeles näha. Ka verbid, mida *vat*-tarind on XVII sajandi I poole tekstides laiendanud, kuuluvad tüüpilisemate partitsiipkomplemendi alistajate hulka kui hilisemates tekstides koos *vat*-tarindiga esinevad mitmesuguse tähendusega öeldisverbid.

Üks jooni, mis eristab ka tänapäeval *vat*-vormi prototüüpselt infinitiivist, on sellega laiendatavate verbide semantika: tüüpiliselt on *vat*-infinitiiv

taju- ja kõneaktipredikaatide ning propositsioonilist suhtumist ja teadmist väljendavate predikaatide laiendiks. Ligikaudu samasuguseid predikaate on *vat*-vorm laiendanud ka eesti kirjakeele ajaloo varasemate sajandite jooksul, ehkki XVII sajandil piirdus laiendatavate predikaatide hulk vaid tajuverbidega ja teadmise omandamist väljendava verbiga *leidma*. Alates XVIII sajandist on laiendatavate predikaatide hulk aga jõudsalt kasvanud, muu hulgas laiendab *vat*-tarind ajuti ka niisuguseid verbe, mille puhul oleks see tänapäeva keeles ebatõenäoline (siin võib osalt olla põhjuseks *vat*-vormi ning *ma*- ja *da*-infinitiivi suhteliselt vaba vaheldumine vanemas kirjakeeles). XVII sajandi lõpu ja XVIII sajandi trükitekstidesse ilmuvad ka esimesed *vat*-vormi sisaldavad ahelverbid, samuti üksikutel autoritel omanäoline KONDITSIONAAL + *olevat* -konstruktsioon, mille päritolu ja funktsioon vajab edasistes uurimustes lähemat selgitamist.

Kirjandus

- Ahrens, Eduard 2003 (1853).** Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Eesti keele Tallinna murde grammatika. Teine, ümbertõetatud väljaanne. – Uue ajastu misjonilingvist. Eduard Ahrens 200. Koost. ja toim. Kristiina Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 75–429.
- Bisang, Walter 2001.** Finite vs. non-finite languages. – Language Typology and Language Universals. An International Handbook. Vol. 2. Ed. Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1400–1413.
- Buscha, Joachim, Irene Zoch 1988.** Der Infinitiv. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Crystal, David 1997.** A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Fourth edition. Oxford: Blackwell Publishers.
- EKG I** = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Peatoim. Mati Ereht, toim. Tiiu Ereht, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- EKG II** = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Peatoim. Mati Ereht, toim. Tiiu Ereht, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Ereht, Mati 1984.** On the *vat*-construction in Estonian. – Soviet Finno-Ugric Studies 20 (4), 270–273.
- Ereht, Mati 1987.** Sekundaartarindid eesti keeles. (= Preprint KKI-50.) Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.

- Erelt, Mati 2003.** Structure of the Estonian language: Syntax. – Estonian Grammar. Ed. Mati Erelt. (= Linguistica Uralica Supplementary Series 1.) Tallinn: Estonian Academy Publishers, 93–129.
- Gutslaff, Johannes 1998 (1648).** Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Tõlk. ja koost. Marju Lepajõe. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Göseken, Heinrich 2010 (1660).** Manuctio ad Linguam Oesthonicam. Juhatus eesti keele juurde. Tõlkinud ja kommenteerinud Kai Tafenau. – Valve-Liivi Kingisepp, Kristel Ress, Kai Tafenau. Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Toim. Külli Habicht, Külli Prillop. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, 37–306.
- Habicht, Külli 2001.** Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. (= Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Hakulinen, Auli, Pentti Leino 1987.** Finnish participial construction from a discourse point of view. – Ural-Altai Yearbook 59, 35–43.
- Haspelmath, Martin 1989.** From purposive to infinitive – a universal path of grammaticization. – Folia Linguistica Historica X (1–2), 287–310.
- Haspelmath, Martin 1999.** Converb. – Concise Encyclopedia of Grammatical Categories. Ed. Keith Brown, Jim Miller. Amsterdam: Elsevier, 110–115. <http://dx.doi.org/10.1515/flih.1989.10.1-2.287>.
- Helle, Anton Thor 2006 (1732).** Kurtzgefaszte Anweisung zur Ehstnischen Sprache. Lühike sissejuhatus eesti keelde. Tõlk. Annika Kilgi, Kristiina Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Herlin jt 2005** = Ilona Herlin, Pentti Leino, Laura Visapää. Kas siinä pulma. – Elävä kielioppi. Suomen infiniittisten rakenteiden dynamiikkaa. Toim. Ilona Herlin, Laura Visapää. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1021.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–38.
- Horie, Kaoru 2001.** Complement clauses. – Language Typology and Language Universals. An International Handbook. Vol. 2. Ed. Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 979–993.
- Hornung, Johann 1977 (1693).** Grammatica Esthonica, brevi, Perspicuâ tamen methodo ad Dialectum Revaliensem. Riga: Joh. Georg. Wilck. Eingeladet und herausgegeben von Harald Haarmann. [Faksiimiletrükk.] Hamburg: Buske.
- Hupel, August Wilhelm 1818.** Ehstnische Sprachlehre für die beiden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. 2. durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.

- ISK** = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004. Iso suomen kielioppi. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Matthews, Peter H. 2007.** The Concise Oxford Dictionary of Linguistics. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Mihkla jt 1974** = Karl Mihkla, Lehte Rannut, Elli Riikoja, Aino Admann. Eesti keele lauseõpetuse põhihood I. Lihtlause. Toim. E. Nurm. Tallinn: Valgus.
- Nedyalkov, Vladimir P., Igor V. Nedyalkov 1987.** On the typological characteristics of converbs. – Symposium on Language Universals „Estonian Data Contributing to the Theory of Language Universals” and „The Hierarchical Nature of Language” (Tallinn, July 28–30, 1987). Summaries. Tallinn: Academy of Sciences of the Estonian SSR, 75–79.
- Noonan, Michael 2007.** Complementation. – Language Typology and Syntactic Description. Ed. Timothy Shope. Cambridge: Cambridge University Press, 52–150.
- Penjam, Pille 2008.** Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. (= Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuenssis 23.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Ross, Kristiina 2010.** *Verba dicendi, sentiendi et sciendi* ja neid sisaldavad konstruktsioonid 17. sajandi ja 18. sajandi alguse kirjakeeles. – Keele rajad. Pühendusteos Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. ESUKA – JEFUL (1–2), 272–293.
- Rätsep, Huno 1970.** Die Typen der verbalen Rektionsstruktur und die Sprachtypologie in Hinsicht auf das Estnische. – Theoretical Problems of Typology and the Northern Eurasian Languages. Ed. László Dezso, Péter Hajdú. Budapest: Akademiai kiado, 129–134.
- Rätsep, Huno 1978.** Eesti keele lihtlauseete tüübid. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 12.) Tallinn: Valgus.
- Stahl, Heinrich 2000 (1637).** Anführung zu der Esthnischen Sprach/ auff Wolgemeinten Rath/ vnd Bittliches Ersuchen/ publiciret von M. Henrico Stahlen. Revall/ Druckts Chr. Reusner der älter/ in Verlegung des Authoris. [Faksiimiletrükk.] (= Maarjamaa taskuraamat 15.) Brampton – Tartu: Maarjamaa.
- Tikkanen, Bertil 2001.** Converbs. – Language Typology and Language Universals. An International Handbook. Vol. 2. Ed. Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1112–1123.
- Uuspõld, Ellen 1985.** Lisaandmeid *vat-*konstruktsiooni tegevussubjektist. – Ars Grammatica 1985. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 151–158.

- Wiedemann, Ferdinand Johann 2011 (1875).** Eesti keele grammatika. Tõlk. Heli Laanekask. Toim. Ellen Niit. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.
- Ylikoski, Jussi 2003.** Defining non-finites: action nominals, converbs and infinitives. – SKY Journal of Linguistics 16, 185–237.

Pille Penjam
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2–445
51014 Tartu
pille.penjam@ut.ee

***vat*-constructions in Old Written Estonian**

Pille Penjam

The *vat*-form, which in contemporary Estonian modifies the predicate verb as the complement, resembles at the same time both the infinitive and the participle. It is similar to the infinitive in that the *vat*-construction is an argument that behaves as a complement with regard to the main clause and because there is no syntactic relation between the notional subject and the form. It resembles the participle in that the *vat*-construction typically modifies verbs of perception, and it historically originated from the participle. The typological nature of the form is not fully clear. It seems that in the typology of non-finite forms, the contemporary *vat*-form could be regarded closer to the infinitives. However, its historical development is remarkably different from that of a typical infinitival form, which is reflected synchronically in important distinctions in the semantics and usage contexts of the *vat*-infinitive.

The article focuses on a number of aspects in the development of the *vat*-infinitive in the written language of the 17th–19th centuries. The texts that were selected for the study reveal changes in the syntactic use of the *vat*-form in the course of time and the history of its phonetic development. The article claims that the contemporary *vat*-form has had from the very beginning a clearly southern Estonian background. In northern standard Estonian the *vad*-form prevailed until the mid-19th century, which in turn had replaced the previous *va*-form in northern standard Estonian at the beginning of the 18th century. Northern Estonian printed texts of the first half of the 17th century show number agreement in the *v*-marked form. It shows that at least when analysing the standard language of this period, one cannot regard the *vat*-form as an infinitival form from the perspective of typology and the development from the participle-like features towards greater resemblance to the infinitive can be partly observed in the standard language.

A feature that makes the contemporary *vat*-form different from the prototypical infinitive is the semantics of the extension verbs. Typically, the *vat*-infinitive acts as an extension of predicates denoting perception, speech acts, propositional attitude, and knowledge. During the previous centuries of the history of standard Estonian, the *vat*-form extended rather similar predicates.

Keywords: syntax-morphology interaction, history of written language, infinitives, participles, Estonian language